

نقدی بر پژوهش در کتابداری و اطلاع‌رسانی: رویکردها، رویه‌ها، کاربردها

■ دکتر علی دیزجی

مدیر گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه علامه طباطبائی

بیشتری پیدا می‌کنند. فرآیند پژوهش، عناصر و وجوه متعددی دارد که همگی در حصول نتایج معتبر و قابل اطمینان نقشی ضروری و اساسی دارند که به عقیده کامیک^۵ در فرآیندهای سلف‌گزینی^۶ انتخاب شده و در گزارش‌های پژوهشی چاپ و منتشر می‌شوند و در نهایت بنا به نظر مولینز^۷ تشکیل و به جمع‌آمدن نظریه‌ها و ظهور نهایی یک رشته علمی جدید منجر می‌شوند. از این رو، انگاره‌ها و پیش‌فرض‌های معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی به‌عنوان یک وجه و ساختار فرانظری^۸، نیروهای محرکه و رابطه بین نظریه‌ها، الگوهای فکری^۹ و رشته‌های علمی به منزله وجه دوم فرآیند پژوهش محسوب می‌شوند که عموماً مورد غفلت قرار می‌گیرند. (پاول ۱۳۷۹، ص ۳۴۰ - ۳۴۲)

پیش‌فرض‌های تشکیل‌شده بر مبنای معرفت‌شناسی پژوهشگر، خود پایه روش‌شناسی‌ها قرار می‌گیرند و شالوده‌ای برای گردآوری داده‌ها و ابزارهایی برای تحلیل، تفسیر و نتیجه‌گیری از داده‌ها فراهم می‌سازند که منحصر به پژوهشگر هستند. این پیش‌فرض‌ها می‌توانند موجب جهت‌گیری‌هایی در آثار پژوهشگر گردند و به همین دلیل ممانعی بر سر راه پژوهش در هر رشته علمی از جمله کتابداری و اطلاع‌رسانی به حساب می‌آیند. از این رو، زمانی که بحث پژوهش و آسیب‌شناسی آن به میان می‌آید، می‌توان نشانه‌ای از مجموعه عوامل تأثیرگذار و آسیب‌های موجود در مسیر پژوهش (از جمله دو وجه مورد اشاره) را یافت که پژوهش‌های اجراشده و به‌ویژه پایان‌نامه‌های دانشجویی به‌عنوان بخش قابل اعتناء آثار پژوهشی را متأثر می‌سازند و به‌منظور رفع موانع موجود در راه پژوهش، نیازمند چاره‌جویی هستند. روشن است که در میان کشورها و حوزه‌های علمی مختلف طیف متفاوتی به لحاظ وضعیت، محرک‌ها و موانع اجرایی و گزارش پژوهش وجود دارد. برخی نویسندگان در عین حال که به ضعف بنیادی سنت، سابقه و موانع و چالش‌های پژوهشگری در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی در جهان و ایران پرداخته‌اند، به پیشرفت‌های قابل ملاحظه‌ای هم اشاره کرده‌اند (شرا،^{۱۰} ۱۹۶۴؛ گلدهور،^{۱۱} ۱۹۷۲؛ کاکلین و اسنلسون،^{۱۲} ۱۹۸۳؛ باکلند،^{۱۳} ۱۳۷۴؛ پاول،^{۱۴} ۱۳۷۹) و نیاز به پژوهش‌های بهتر و بیشتر را برای رفع محدودیت‌های پژوهش پیشنهاد کرده‌اند.

کتاب «پژوهش در کتابداری و اطلاع‌رسانی: رویکردها، رویه‌ها و کاربردها» در واقع مجموعه مقاله‌های ارائه‌شده در همایش یک‌روزه با همین عنوان است که در ۱۲ اسفند ۱۳۸۸ در دانشگاه تربیت معلم تهران برگزار گردید. هرچند در خود کتاب به اهداف انتشار اثر

■ پژوهش در کتابداری و اطلاع‌رسانی: رویکردها، رویه‌ها، کاربردها (تهران: ۱۳۸۸). پژوهش در کتابداری و اطلاع‌رسانی: رویکردها، رویه‌ها، کاربردها؛ مجموعه مقالات همایش دانشگاه تربیت معلم، ۱۲ اسفند ۱۳۸۸. به کوشش نصرت ریاحی‌نیا، تهران: کتابدار، ۱۳۸۸. ۱۵۷ ص، شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۸۹-۳۶-۱.

مقدمه

پرسش‌های فلسفی درباره ماهیت دو حوزه موضوعی بسیار مهم معرفت‌شناسی^۱ و هستی‌شناسی^۲ در فراگیری و اکتشاف نقشی اساسی دارند و قدمت آنها به انداره خود یادگیری است. دیدگاه معرفت‌شناسی انسان به مفهوم «نظریه دانش^۳ یا فراهم‌آوردن مبنایی برای پایه‌گذاری دانش خود از جهان» بر پایه نقطه نظرهای هستی‌شناختی او به مفهوم «نظریه بودن یا هستی» استوار است. چنانکه رانز^۴ (۱۹۶۲) در واژه‌نامه فلسفه «معرفت‌شناسی» را شناخت منشاء، ساختار، روش‌ها و اعتبار دانش و «هستی‌شناسی» را دانش اصول بنیادی تعریف می‌کند.

پرسش‌های فلسفی بخشی از جهان‌بینی و نظام باورهای فردی هستند که در هر فعالیتی مسلم و قطعی شمرده می‌شوند و در امر پژوهش که وسیله‌ای بسیار مهم در راه معرفت‌شناسی است، اهمیت

اشاره‌ای نشده است، ولی با مروری به مقالات موجود در آن می‌توان هدف اصلی آن را طرح مباحث حوزه پژوهش در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی و چالش‌ها و مسائل مبتلا به آن دانست. کتاب به‌طور کلی حاوی ۱۰ مقاله است.

اولین مقاله تحت عنوان «خلاقیت در پژوهش: تحلیل عناصر و عوامل نوآوری در پژوهش در چارچوب نظریه‌های خلاقیت» نوشته رحمت‌الله فتاحی است. نویسنده در این مقاله با اشاره به موضوعات نسبتاً تکراری پژوهش‌های حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران در قالب پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی، نبود خلاقیت را ویژگی بارز آنها عنوان می‌کند و هدف اصلی مقاله خود را تحلیل عوامل، راه‌ها و رویکردهای ایجاد خلاقیت در پژوهش از دیدگاهی علمی برمی‌شمارد. وی برای نیل به هدف یادشده با ارائه تعریفی از ویژگی‌های پژوهش خلاق و نو، به بررسی نظریه‌های مطرح در موضوع خلاقیت می‌پردازد و تلاش می‌کند مدلی برای ایجاد خلاقیت در فرآیند فعالیت‌های پژوهشی ارائه کند و بر این پایه مهم‌ترین عناصر مدل را بر اساس نظریه‌های خلاقیت استخراج و در قالب یک نمودار و ماتریس ارائه می‌کند. او میزان پژوهش‌هایی را که در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی از عناصر مدل استفاده کرده‌اند، قابل تأمل می‌داند.

مقاله دوم را مرتضی کوکی با عنوان «بازنگری برخی از مشکلات روش پژوهش در رشته کتابداری و علم اطلاعات» نگاشته است. نویسنده چالش‌هایی را برای پاسخگویی مطرح ساخته است که در زمینه روش پژوهش در علوم انسانی به‌طور عام و رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی به‌طور خاص مشاهده کرده است. از آنجا که کمتر اثر چاپ‌شده‌ای را می‌توان یافت که چالش‌های اساسی پژوهش در فرآیند عملی تدوین پیشنهاد طرح پژوهشی و پایان‌نامه را مطالعه کند، این مقاله به حق یکی از مقاله‌های بارز و حائز اهمیت این اثر است. نویسنده مقاله به ترتیب مسائل، مشکلات و پرسش‌های مهمی را که درباره روش‌شناسی پژوهش؛ پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش؛ ابزارهای گردآوری داده‌ها؛ متغیرها، همبستگی و رابطه علی و پیشینه پژوهش را به‌صورت عناوینی طرح می‌کند که به‌طور عام در محیط‌های علمی و پژوهشی و به‌ویژه در تهیه و تدوین پایان‌نامه‌های دانشجویی مشاهده می‌شود و عموماً اختلاف نظر و دیدگاه‌های متفاوتی در بین پژوهشگران مختلف نسبت به آنها دیده می‌شود. وی آنگاه پاسخ‌هایی مبتنی بر استدلال و منطق عرضه می‌دارد که ممکن است بسیار مفید واقع شوند.

عنوان مقاله سوم «رویکرد کیفی و افق‌های نوین در پژوهش کتابداری و اطلاع‌رسانی» است که یزدان منصوریان آن را به رشته تحریر درآورده است. این مقاله به مقایسه دو رویکرد کمی و کیفی در پژوهش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی می‌پردازد و زمینه‌ها و مؤلفه‌های لازم برای استفاده بیشتر از رویکرد کیفی را معرفی می‌کند. به نظر نویسنده مقاله، پرسش‌هایی در پژوهش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی مطرح می‌شود که امکان پرداختن به آنها فقط از طریق رویکرد کیفی میسر است و روش‌های کمی پاسخگوی چنین پرسش‌هایی نیست. مقاله ملزومات رویکرد کیفی نظیر ماهیت اکتشافی، تحلیل استقرایی و اصل تحمل عدم قطعیت را مورد بحث قرار می‌دهد و روش‌های ارتقاء سطح اعتبار یافته‌ها در این پژوهش‌ها

را تبیین می‌کند و انواع روش‌های پژوهش کیفی نظیر بنیادی، مطالعه موردی، قوم‌نگاری، مطالعات تاریخی و تحلیل گفتمان را نام می‌برد. معرفی مختصر نظریه بنیادی و مطالعه موردی همراه با مثال‌هایی از پژوهش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی بخش دیگری را تشکیل می‌دهد و مقاله با فهرستی از زمینه‌های موجود برای اینگونه پژوهش‌ها و نتیجه‌گیری از مباحث پایان می‌یابد. این مقاله از اهمیت شایان توجهی برخوردار است؛ زیرا رویکردی متفاوت از رویکرد کمی مورد توجه مجامع پژوهشی معرفی می‌کند که با ماهیت مسائل حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی تناسب بیشتری دارد.

پروانه مدیر امانی مقاله چهارم این مجموعه مقاله را با عنوان «کنش پژوهی^{۱۵} در کتابداری و اطلاع‌رسانی: کاوشی مستمر بین نظر و عمل» به تحریر درآورده است. او بحث خویش را با مطالبی درباره چپستی کنش‌پژوهی آغاز می‌کند و پس از مروری بر تاریخچه آن، حوزه آموزش و تعلیم و تربیت را به‌عنوان حوزه اصلی کاربرد این رویه پژوهشی معرفی می‌کند. نویسنده مقاله سپس فرآیند کنش‌پژوهی را بر پایه سه گام برنامه‌ریزی، عمل و حقیقت‌یابی مبتنی بر همکاری و مشارکت گروهی تشریح می‌کند و آن را خود ارزیابی در جریان پژوهش برای انجام اصلاحات و اعمال تغییرات می‌پندارد. وی همچنین به دلیل غلبه وجه کاربردی علم کتابداری و اطلاع‌رسانی، بهره‌جویی از روش‌های تحقیق مرسوم دانشگاهی را برای حل مسائل موجود در جریان فعالیت‌ها و عملیات این حوزه کافی نمی‌داند و استفاده از روش کنش‌پژوهی را برای تقویت، بهسازی و اثربخشی امور کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی مفید می‌داند و مقاله خود را با معرفی نمونه پژوهش‌های اجراشده از طریق کنش‌پژوهی در ایران ادامه می‌دهد و در پایان به بحث و نتیجه‌گیری می‌پردازد. این مقاله هم مانند مقاله پیشین به لحاظ معرفی نوعی از روش پژوهش که کمتر مورد توجه پژوهشگران حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی بوده است و توانایی حل مسائل و مشکلات مربوط به موقعیت‌های عملی را دارد، قابل اعتنا و حائز اهمیت است.

«کاربرد تفکر استعاری به‌عنوان ابزاری در تحلیل محتوای مقالات تألیفی نشریات کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران» نگارش زهرا سعدی و عباس حری عنوان مقاله پنجم این مجموعه است. مقاله گزارشی است پژوهشی که ابتدا مفهوم تفکر استعاری را از نظر متفکران مختلف تبیین می‌کند و آن را تفکری با وجه خلاقانه، تحلیلی و انتقادی برای عاریه گرفتن مفاهیم یک یا چند رشته علمی جهت تبیین و استدلال در زمینه مفاهیم نظری و حل مسائل حوزه علمی دیگر معرفی می‌کند و سپس به بیان مسئله، هدف پژوهش، روش پژوهش، جامعه آماری، تجزیه و تحلیل داده‌ها و بحث و نتیجه‌گیری می‌پردازد. آنها از این طریق تلاش می‌کنند تفکر استعاری را به‌عنوان ابزار جدید پژوهشی برای حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی معرفی کنند تا نشان دهند که پژوهشگران این حوزه می‌توانند رویکردهای نوین و خلاقانه‌ای را در روش‌شناسی تحقیق به کار گیرند و خود را به چارچوب‌های شناخته‌شده محدود نسازند و به‌واسطه چنین نگرشی با استفاده از ابزارها و فنون پژوهشی متنوع به گسترش شیوه‌های پژوهشی این حوزه کمک رسانند.

مقاله ششم اثر حاضر تحت عنوان «واکاوی برخی چالش‌های

کتاب «پژوهش

در کتابداری و

اطلاع‌رسانی:

رویکردها، رویه‌ها و

کاربردها» در واقع

مجموعه مقاله‌های

ارائه‌شده در همایش

یک‌روزه با همین

عنوان است که در

۱۲ اسفند ۱۳۸۸ در

دانشگاه تربیت معلم

تهران برگزار گردید

برگزاری همایش مربوط به حوزه پژوهش در دانشگاه تربیت معلم تهران و به دنبال آن انتشار مجموعه مقالات در دست بررسی به عنوان حاصل این همایش، به واقع اهدافی چون شناسایی چالش‌های پیش روی محققان و دانشجویان رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی و ارائه راهکارهای عملی مفید را نشانه رفته است

استدلالی در پژوهش: آنچه دانشجویان علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز باید بدانند» نوشته شعله ارسطوپور بحث استفاده از منطق استدلال در پژوهش را برگزیده است. نوشته با بیان و توصیف چالش‌های استدلالی مهمی آغاز می‌شود که امکان بروز آنها در بخش نتیجه‌گیری پژوهش‌ها وجود دارد و سپس با تلفیق آراء دالتون، گوردون و گرین‌ول و همکاران او چالش‌ها و خطاهای مهم و متداول پژوهش را به‌صورت نموداری رده‌بندی می‌کند. آنگاه با هدف آموزش به دانشجویان مقاطع مختلف تحصیلی در دروس مرتبط با روش تحقیق با طرح پرسشی، میزان توجه کتاب‌های روش پژوهش فارسی زبان حوزه‌های علوم اجتماعی، علوم رفتاری، روان‌شناسی و علوم تربیتی، کتابداری و اطلاع‌رسانی به چالش‌های استدلالی را بررسی می‌کند و پیشنهاداتی پیرامون آموزش بهتر و سازمان‌یافته‌تر دانشجویان جهت ممانعت از بروز خطاهای استدلالی ارائه می‌کند. این مقاله به سبب اینکه موضوع پراهمیت پیش‌روی دانشجویان در نگارش مبحث نتیجه‌گیری پایان‌نامه‌ها و به‌کارگیری صحیح منطق استدلال را در کانون توجه قرار داده است، با محتوای اثر متناسب بوده و از ارزش فوق‌العاده‌ای برخوردار است.

«بیان مسئله در متون علمی و گزارش طرح‌های تحقیقاتی» نوشته زویا آیام مقاله هفتم کتاب است. نویسنده بر یکی از گام‌های اساسی نگارش طرح‌های پیشنهادی تحقیق و اجرای پژوهش‌ها یعنی تعریف مسئله پژوهش تأکید می‌کند که مستقیماً با مراحل دیگری چون تدوین پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش، انتخاب روش تحقیق مناسب و انتخاب آزمون‌های آماری مفید و متناسب ارتباط دارد و به طرح آراء و نظرات تعدادی از پژوهشگران در این زمینه می‌پردازد. آنگاه ویژگی‌ها و عناصر مطرح در بیان مسئله را برای شناخت بیشتر گزارش می‌کند و سپس نظری بر منابع عمده مرتبط با مسئله پژوهش دارد و در پایان پیشنهاداتی برای شناسایی و بیان دقیق مسئله پژوهش عرضه می‌کند.

مقاله هشتم مجموعه، اثر مشترک افسانه تیموری‌خانی و سعیده اکبری داریان تحت عنوان «بررسی و تحلیل محتوای مقاله‌های ارائه‌شده در گردهمایی‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی» است که صرفاً یک گزارش پژوهشی است و ارتباط محتوایی آن با موضوع مجموعه فقط به لحاظ تحلیل محتوای مقالات همایش‌های برگزارشده است و می‌تواند کمکی برای برگزاری همایش‌های مشابه با موضوعات مورد نیاز حوزه علمی باشد. به هر حال، نویسندگان مقاله پس از بیان مسئله، اهداف، سؤالات، جامعه آماری و پیشینه پژوهش، یافته‌های بدست‌آمده از تحقیق را ارائه و سپس به تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش می‌پردازند و برای تقویت کارهای گروهی، بررسی و ارزیابی دقیق‌تر مقاله‌ها پیشنهاداتی ارائه می‌کنند.

سمیه سادات آخشیک نویسنده مقاله نهم مجموعه با عنوان «رتالیسم استعلایی و رویکرد فراکیفیت‌گرا: پاسخی به چالش‌های پژوهش در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی» است. وی ابتدا مقدمه‌ای در باب کارآمدی و ناکارآمدی روش‌های پژوهش کمی و کیفی در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی بیان و سپس مبانی فلسفی و نظری پژوهش‌های کمی و کیفی را بررسی می‌کند. نویسنده سپس به پیدایش روش پژوهش ترکیبی به منزله الگوی فکری جدید اشاره

می‌کند، تاریخچه‌ای از آن می‌نگارد، طی جستاری به تدوین تفاوت‌های اساسی روش‌های پژوهش کمی و کیفی می‌پردازد و با برجسته‌ساختن تضادهای دو رویکرد مذکور به منزله مهم‌ترین دلایل ناکارآمدی روش ترکیبی نتیجه می‌گیرد که هنوز ابهام زیادی در پیوند با تلفیق یافته‌ها در روش پژوهش ترکیبی وجود دارد و لازم است به‌صورت جدی‌تری مورد بررسی قرار گیرد. نویسنده بر مبنای نتیجه‌گیری خود، با معرفی الگوی فکری و علمی رتالیسم استعلایی، رویکرد جدیدی را تحت عنوان «فراکیفیت‌گرایی» با مؤلفه‌های فرااثبات‌گرایی، فراتفسیری و فرانتقادی به‌عنوان بدیلی برای روش پژوهش ترکیبی پیشنهاد می‌کند. به هر حال، رویکرد پیشنهادی تلاشی متفاوت از رویکرد ترکیبی برای فائق آمدن بر ضعف‌ها و محدودیت‌های روش‌های کمی و کیفی مستقل به‌ویژه اثبات‌گرایی است. این مقاله به دنبال جدل علمی با رویکرد ترکیبی است؛ توانایی باز کردن دریچه جدیدی در مباحث نظری کتابداری و اطلاع‌رسانی را دارد و به تولید دانش و وسیع‌تر شدن دامنه مبانی نظری رشته کمک می‌کند و به همین دلیل دارای ارزش کیفی فراوانی است.

نوشته پایانی این مجموعه، مقاله‌ای با عنوان «نقد هستی‌شناسی پوزیتیویسم در پژوهش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی» نگارش آن‌هایتا کرمانی حبیب‌آبادی است. نویسنده مقاله ابتدا جایگاه هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی در فرآیند پژوهش را بررسی می‌کند و پس از آن به نقد هستی‌شناسی پوزیتیویسم به‌عنوان فلسفه غالب در تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی می‌پردازد و معتقد است که به دلیل ماهیت این حوزه و رابطه مستقیم پژوهش در این حوزه با دو پدیده انسان و اطلاعات برای رفع نیاز اطلاعاتی بشر، و نیز به سبب قصد و اراده انسانی موجود در کنش‌های انسانی و تفاوت آن با پدیده‌های علوم طبیعی، استفاده از روش‌های کمی پژوهش برای تبیین رفتارهای انسانی بدون در نظر گرفتن بافت و زمینه پدیده‌ها به معنی فروکاستن رفتار انسانی به نمودهای فیزیکی است. او به همین دلیل نتیجه می‌گیرد که استفاده از رویکرد معرفت‌شناسی پست‌مدرن و در واقع به‌کارگیری روش‌های کیفی به همراهی روش‌های کمی به عنوان ابزار بنا به اقتضاء نوع و ماهیت مسئله برای پژوهش‌های حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی مناسب‌تر است.

نقاط قوت

در حوزه علوم اجتماعی و رفتاری و نیز علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی کتب متعددی از سوی نویسندگان و پژوهشگران مختلف درباره روش تحقیق و آئین نگارش به زبان فارسی منتشر شده است و به منزله منابع درسی و ابزار کمک پژوهشی و همچنین تدریس و یادگیری اصول و روش‌های علمی پژوهش و نگارش مورد استفاده اساتید و دانشجویان حوزه‌های علمی قرار می‌گیرند. انتظار می‌رود برگزاری کلاس‌های آموزشی پیش‌بینی‌شده برای دروس مرتبط با پژوهش در مقاطع تحصیلی، تدریس اساتید متخصص این دروس در هر رشته و معرفی منابع و کتب مورد نظر به وسیله مدرسان دروس بتواند بستر، آگاهی و توانایی لازم را از جوانب مختلف نظیر انتخاب موضوع، بیان مسئله، تدوین اهداف، پرسش‌ها و فرضیه‌ها، انتخاب روش‌شناسی، ابزار و فنون گردآوری و تجزیه و تحلیل مناسب داده‌ها، شیوه نگارش، استناد، ارجاع و نقطه‌گذاری در زمینه نگارش طرح

پیشنهادهای تحقیق، اجرای پژوهش‌های دلخواه و نگارش گزارش‌های پژوهش و پایان‌نامه‌های دانشجویی با کیفیت برای پژوهشگران و دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه‌ها به‌ویژه در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی فراهم آورد.

اما مطالعه منابع و تجربه و مشاهدات نگارنده این نوشته نشان می‌دهد که بر خلاف انتظار موجود و به دلیل ماهیت ترکیبی (نظری - کاربردی یا انتزاعی - عینی) حوزه پژوهش و نگارش و لزوم کسب آشنایی و تجربه فراوان پژوهشگر، چالش‌ها و دشواری‌های بسیاری در رابطه با وجوه مختلف نظری - عملی اجرای پژوهش به‌ویژه در بین دانشجویان تحصیلات تکمیلی دیده می‌شود که در کتب منتشرشده روش تحقیق کمتر می‌توان پاسخی درخور و قانع‌کننده برای چنین چالش‌هایی یافت. برگزاری همایش مربوط به حوزه پژوهش در دانشگاه تربیت معلم تهران و به دنبال آن انتشار مجموعه مقالات در دست بررسی به عنوان حاصل این همایش، به واقع اهدافی چون شناسایی چالش‌های پیش روی محققان و دانشجویان رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی و ارائه راهکارهای عملی مفید را نشانه رفته است. به سبب کمبود منبع چاپی در این زمینه، لزوم انتشار منبعی که بتواند پاسخگوی چالش‌های موجود باشد به شدت احساس می‌شد. اثر حاضر در درجه اول به این دلیل که نظر پژوهشگران و اساتید روش تحقیق حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی را از جوانب مختلف منعکس می‌کند، منبع و دستنامه بالارزشی است که به معرفی فلسفه، رویکردها و الگوهای علمی حاکم بر پژوهش‌های این رشته می‌پردازد؛ چالش‌های مرتبط با نگارش طرح پیشنهادی پژوهش، انتخاب خلاقانه موضوع، بیان مسئله، چگونگی انتخاب روش پژوهش مناسب، تدوین اهداف، پرسش‌ها و فرضیه‌ها، ابزار و فنون گردآوری داده‌ها و استدلال در نتیجه‌گیری را مطرح می‌کند و راهکارهای مناسب را برای تغییر وضعیت موجود پیشنهاد می‌دهد.

ارزش دیگر این اثر به لحاظ تقویت پایه‌های نظری دانشجویان در رابطه با شناخت رویکردها و الگوهای فکری - فلسفی به‌عنوان زمینه و پشتیبان پژوهش‌ها است. نگرش عمده نویسندگان مقالات بر نفی استفاده صرف از رویکرد اثبات‌گرایانه و روش‌های کمی و توصیه به استفاده از رویکرد استدلالی و روش‌های کیفی در کنار روش‌های کمی و در بعضی موارد معرفی رویکردهای جدیدی نظیر فراکیفیت‌گرا است.

بحث مهم نگارنده نقد درباره اثر چاپ‌شده و بیان اهمیت آن در درجه سوم به این موضوع برمی‌گردد که رشته‌های علمی، رویکردهای فلسفی، الگوهای علمی حاکم و نظریه‌ها، به اعتقاد عده‌ای از مورخان و جامعه‌شناسان مانند کوهن (۱۹۷۰)، مولینز (۱۹۷۳) و پاول و دیماگیو (۱۹۹۱) سازه‌هایی اجتماعی و ساخته دست دانش پژوهان و نظریه‌پردازان است و وجودی مستقل از آفرینندگان خود ندارد؛ برای مثال، کوهن دیدگاه خویش در زمینه انقلاب الگویی را مطرح می‌کند و مدعی است انقلاب‌های الگویی رخدادهایی هستند که در جریان آنها، مجامع علمی نحوه نگرش خود به جهان را که زمانی مورد تقدیر آنها بوده است و اینک رویکردی ناسازگار با رشته علمی آنهاست، به نفع نگرش دیگری رها می‌سازند و همین رخدادهای انقلابی است که دانش را به پیش می‌راند و به نظر وی این فرآیند رقابت برای

غلبه و استیلای یک علم یا رشته خاص است (نقل در پاول، ۱۳۷۹، ص ۳۴۸ - ۳۵۵). از این رو اعتقاد بر این است که نوآوری علمی ماهیتی جدلی دارد که بر اساس دانش موجود استوار است و در جریان تبدلات فکری رخ می‌دهد و موجب می‌شود نظرات جدید با نظام باورهای موجود درآمیزند و مفهوم ترکیبی جدیدی حاصل شود تا در فرآیند رشد، الگوی جدیدی حاصل آید و در جریان همگرایی درونی و بیرونی الگوها، الگویی به بالاترین حد پختگی خود برسد و به‌عنوان الگوی غالب رشته علمی خاص پذیرفته شود. مقالاتی از اثر حاضر که به نقد رویکردها و الگوهای فلسفی اثبات‌گرایانه برای استفاده در پژوهش می‌پردازند و یا نگرش‌های متفاوتی نظیر روش‌های پژوهش ترکیبی و رویکرد فراکیفیت‌گرا را پیش می‌کشند، ماهیتی خلاقانه و نوآورانه از یک سو و ماهیت جدلی از سوی دیگر دارند. این نوع از نوشته‌ها با طرح نگرش‌های متفاوت نوید شکل‌گیری یک الگوی علمی جدید را در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی و حوزه پژوهشی آن می‌دهند و ممکن است به بروز دانش و محیط علمی جدیدی کمک کنند که حاصل آن می‌تواند بالندگی بیشتر رشته باشد. به این ترتیب و با توجه به آنچه که نوشته شد، عمده مخاطبان اثر معرفی‌شده دانشجویان مقاطع کارشناسی‌ارشد و دکتری و اساتید و پژوهشگران حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی هستند.

کاستی‌ها

از آنجا که اثر چاپ‌شده دربردارنده مجموعه مقالاتی از نویسندگان متفاوت است، آنچه به‌عنوان کاستی‌های اثر به شرح زیر نگاشته می‌شود در دو گروه قرار می‌گیرد. گروه اول مربوط به مطالب مقالات است که مسئولیت محتوای آنها بر عهده نویسندگان است و نویسنده نقد هم ضمن محترم داشتن نظرات آنها، نقطه نظرات شخصی خویش را بیان می‌دارد و گروه دوم به ویژگی انتشار مجموعه مقاله مربوط است و در واقع طرف خطاب آن مسئولان چاپ و انتشار اثر است.

- مناسب بود در فهرست مندرجات کتاب به جهت اینکه مجموعه مقاله است، عناوین کامل مقالات و نام نویسندگان نوشته شود.
- در صفحه ۱۰ اثر، نویسنده مقاله اشاره‌ای به نبود کیفیت در پایان‌نامه کرده است و علت آن را ناتوانی دانشجویان تحصیلات تکمیلی کتابداری و اطلاع‌رسانی در ارائه ایده‌ها و روش‌های نو دانسته‌است؛ شاید علت دومی هم وجود دارد که از بیان آن غفلت شده است. اگرچه دانشجویان بنا به دلایل مختلف توان و انگیزه لازم را ندارند و باید آنها را بدین لحاظ زیر سؤال برد؛ اما بخش مهمی از این مسئله به احتمال قوی به نظام آموزشی و مدرسان این حوزه مربوط می‌شود که نتوانسته‌اند چنان که باید و شاید در امور آموزش، پژوهش و راهنمایی دانشجویان مؤثر واقع شوند. طبیعی است اگر برای دانشجویانی با پایه ضعیف پژوهشی، سرمایه‌گذاری آموزشی، هدایت و راهنمایی کافی صورت نگیرد، حاصلی اینگونه به بار آورد.
- جمله «گرچه در خلق آثار بدیع، نیازمند تخیل و رویا هستیم، اما این رویکرد در مورد خلق آثار هنری صدق می‌کند و نه آثار علمی و پژوهشی» در بند سه صفحه ۲۷ جای تأمل دارد. تخیل یکی از ویژگی‌های اصلی و مادر بسیاری از خلاقیت‌ها، نوآوری‌ها و اختراعات بشری بوده‌است و آثار علمی و پژوهشی از برخی جهات نوعی هنر

نگرش عمده

نویسندگان مقالات بر

نفی استفاده صرف از

رویکرد اثبات‌گرایانه

و روش‌های کمی و

توصیه به استفاده از

رویکرد استدلالی و

روش‌های کیفی در

کنار روش‌های کمی و

در بعضی موارد معرفی

رویکردهای جدیدی

نظیر فراکیفیت‌گرا

است

محسوب می‌شوند و جمله پایانی بند چهارم هم مؤید این نکته است. پس به دلیل این که تأکید اصلی مقاله بر خلاقیت است، سعی نشود که ویژگی مهم خلاقیت از نوشته‌های علمی و پژوهشی سلب شود؛ هرچند که ویژگی دیگر چنین نوشته‌هایی علمی و مبتنی بر استدلال بودن آنها است.

• تغییر عنوان رشته از «علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی» به «کتابداری و علم اطلاعات» در مقاله دوم جای بحث دارد. اگر طرح عنوان جدید رشته برای رفع ایراد احتمالی عنوان پیشنهادی است و در مقابل عنوان انگلیسی «Library & Information Science» به کار رفته است، خود دارای دو اشکال است؛ اول اینکه مطابق دستور زبان انگلیسی، واژه Science در عنوان انگلیسی، افزوده‌ای است که هر دو واژه library و Information را شامل می‌شود یعنی به جای اینکه واژه «علم» به انتهای دو یا چند واژه اضافه شود، فقط به انتهای آخرین واژه اضافه می‌شود. بنابراین، به کار بردن واژه علم فقط پیش از واژه «اطلاعات» استفاده نادرست و ناقص آن در زبان فارسی است. دوم اینکه واژه Library در زبان انگلیسی به معنای «کتابخانه» است که هم در عنوان پیشنهادی رشته به زبان فارسی و هم در عنوان پیشنهادی نویسنده به شکل «کتابداری» به کار رفته است، حال آنکه معادل واژه کتابداری در انگلیسی Librarianship است.

• دکتر کوکی در تعدادی از پرسش‌های مطرح‌شده، به پرسش‌های فرعی‌تری اشاره می‌کند که در برخی موارد پاسخ دقیقی به آنها داده نمی‌شود؛ برای مثال یک استدلال منطقی درباره پرسش «ج» از مشکلات مربوط به پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش این است که فرمول‌های آماری وسیله‌ای برای تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش برای رسیدن به پاسخ پرسش و یا اثبات و رد فرضیه است؛ بنابراین، متناسب با پاسخگویی به آنها نوع (انواع) مناسبی از فرمول‌های آماری انتخاب می‌شود. نمونه دیگر پرسش درباره تنظیم پیشینه‌های داخل و خارج است که پاسخ کافی به آن داده نشده است و در آخرین پرسش، تنها پرسش مربوط به تنظیم پروپوزال و پایان‌نامه مطرح می‌شود و پاسخی هم به آن داده نمی‌شود.

• نویسنده مقاله مربوط به چالش‌های استدلالی، نقطه نظرات متفکران و نویسندگان مختلف را نسبت به چستی مسئله پژوهش در بخش «بررسی نظرات» بیان می‌کند و انتظار می‌رود خواننده پس از آن بتواند به پاسخ مسئله دست یابد؛ اما نوشته در حد طرح نظرات باقی می‌ماند و توان جمع‌بندی و ارائه پاسخ را در انتهای همین بخش یا بخش نتیجه‌گیری ندارد و در واقع این وظیفه به خواننده مقاله واگذار می‌شود. این کار ممکن است به جای کاهش ابهام، تضاد فکری دانشجویانی که اولین کار پژوهشی خویش را به عنوان پایان‌نامه انجام می‌دهند و عموماً قدرت تمایز بین مسئله، پرسش و اهداف پژوهش را ندارند افزایش دهد.

• هدف این منبع ساماندهی به وضع موجود در زمینه پژوهش در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی است. یکی از مشکلات حوزه پژوهش دانشجویی و پایان‌نامه‌ها نبود هماهنگی و یکدستی در شیوه استاد، یادداشت و ارجاع است. چنان که یکی از مقاله‌ها به چالش‌های زبانی به عنوان زیر مجموعه چالش‌های استدلالی می‌پردازد، انتظار می‌رود منبعی با هدف یادشده، خود به این نکته اساسی توجه کافی کند ولی نه در استنادهای مقاله‌ها و نه در فهرست منابع آنها این

یکدستی دیده نمی‌شود. نمونه‌ای از اشکالات مربوط به استناد را می‌توان در مکان‌های مختلف نظیر استناد درون‌متنی صفحه‌های ۱۸، ۵۵، ۵۶، ۶۱، ۶۳، ۷۳، ۱۱۱ و ۱۱۴ به لحاظ نگارش جابه‌جای عناصر اطلاعاتی استناد، عدم تطابق شماره یادداشت در متن با شماره آن در پانویس، تکراری بودن بعضی پانویس‌ها دید و مثال‌هایی از اشکال مربوط به ارجاع را می‌توان ناقص بودن عنوان منبع، نبودن ارجاع مربوط به استناد در فهرست منابع در صفحه‌های ۸۷ و ۱۵۲ یا آوردن یادداشت‌های توضیحی شماره ۲۳ الی ۲۸ در زیر منابع در صفحه ۸۸ دانست. نمونه‌هایی از اشتباهات نگارشی را در عدم مطابقت فعل با فاعل جمله در صفحه‌های ۷۳، ۷۹، ۱۱۴ و اشتباهات تحریری را هم در صفحه‌های ۱۶، ۱۹، ۲۲، ۳۸، ۴۹ و جز آن می‌توان یافت.

پی‌نوشت‌ها

1. Epistemology
2. Ontology
3. Theory of Knowledge
4. Runes
5. Camic
6. Predecessor-Selection Processes
7. Mullins
8. Metatheoretical
9. Paradigms
10. Shera
11. Goldhor
12. Coughlin & Snelson
13. Buckland
14. Powell
15. Action Research

مآخذ

۱. باکلند، مایکل (۱۳۸۳). «پنج چالش بزرگ فراروی پژوهش‌های کتابداری»، ترجمه فاطمه ناهید طباطبایی، اطلاع‌شناسی، ۱(۳)، ۱۵۷-۱۷۴.
۲. پاول، رونالد (۱۳۷۹). «روش‌های اساسی پژوهش برای کتابداران»، ترجمه نجلا حریری، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، مرکز انتشارات علمی.
3. Coughlin, Caroline; Pamela, Snelson (1983). Searching for research in ACRL Conference papers. The Journal of Academic Librarianship, 9(March), 21-26.
4. Goldhor, Herbert (1972). An introduction to scientific research in librarianship. Urbana, IL: University of Illinois, Graduate School of Library Science.
5. Runes, Dagobert (1962). Dictionary of philosophy. New York: Littlefield, Adams & Co.
6. Shera, Jesse H. (1964). Darwin, Bacon, and research in librarianship. Library trends, 3(July), 141-149.